

Особливості соціалізації у юнацькому віці

Стаття присвячена аналізу особливостей юнацького віку з позицій розвитку в сучасному суспільстві. Ставиться проблема необхідності забезпечення адекватних умов для соціалізації юнаків, зокрема при здобутті вищої освіти.

Ключові слова: юнацький вік, соціалізація, новоутворення, особливості розвитку.

Статья посвящена анализу особенностей юношеского возраста с позиций развития в современном обществе. Поднимается вопрос о необходимости обеспечения адекватных условий для социализации юношей, в частности при получении высшего образования.

Ключевые слова: юношеский возраст, социализация, новообразования, особенности развития.

Зміна суспільно-політичного та економічного устрою, реформування системи освіти в нашій країні супроводжується необхідністю постановки нових завдань соціалізації юнаків. Успішна вторинна соціалізація, зокрема навчання у ВУЗі, можлива лише за умови випереджаючого становлення особистості юнаків, яка формується в процесі дорослішання. Сьогодні юнацтво опинилось в умовах нестабільної суспільної свідомості, – коли немає затребуваних ідеалів в минулому, але і в теперішньому ще не віднайдені нові орієнтири, які були б адекватні змінам, що відбуваються в країні та світі. Такі ідеали необхідні для майбутнього професійного, особистісного розвитку та національного самовизначення, тому, сьогодні, юнацтву дуже важко виділити і засвоїти норми дорослого життя, що супроводжується відчуттям невпевненості у завтрашньому дні. Водночас, сучасний етап соціального розвитку суспільства “зсунув” у психологічному і “діяльнісному” планах межі всіх вікових етапів в сторону більш ранньої зрілості (у тому числі – соціальної). На відміну від порівняно недавнього минулого, до осіб молодого віку (21 рік та старше), які “щойно” закінчили ВНЗ, суспільством застосовується термін “вже дорослі люди”. У зв’язку з цим зростає значущість юнацького віку як для успішного формування особистості, так і для продуктивного соціального розвитку суспільства.

Метою статті є висвітлення ролі вторинної соціалізації у юнацькому віці, зважаючи на психологічні аспекти розвитку даного вікового періоду.

Характеристика процесу соціалізації як системи, розробка основ її теорії, дослідження соціально-педагогічної природи системи соціалізації розглядається в працях Б. Г. Ананьєва, О. І. Власової, М. Ф. Головатого, В. С. Ільїна, В. В. Касьянова, В. В. Москаленко, Б. Д. Паригіна та ін. Соціалізація розглядається як двосторонній процес, який, з однієї сторони, полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду, шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з другої сторони, як процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності та включення в соціальне середовище.

Серед критеріїв етапів соціалізації, варто виділити наступні: період фізичного та соціального дозрівання, характер домінуючих форм діяльності та основні агенти соціалізації. Етап соціалізації, який співпадає з юнацьким віком можна змістовно охарактеризувати, як закінчення навчання у школі та перехід до професійно-трудової діяльності. Основною формою діяльності продовжує залишатися освітня, хоча серйозну конкуренцію їй складають дозвільна діяльність та спілкування. На цьому етапі соціалізації відбувається вибір професії, способу досягнення кар'єри, шляхів побудови подальшого життя, що має вирішальне значення в процесі соціалізації. Створюються всі умови для світоглядної рефлексії, адекватного усвідомлення себе, своїх здібностей та призначення. Розглядаючи роль інститутів соціалізації на цьому етапі, необхідно зауважити послаблення ролі сім'ї, сталою залишається роль учбових закладів і різко зростає значення соціального мікросередовища, оточення друзів. Тому, далі ми докладніше розглянемо особливості розвитку у юнацькому віці.

Юність як один із онтогенетичних періодів розвитку людської особистості є переходом від підліткового віку до ранньої дорослості, який триває приблизно з 15 до 21 року, хоча його точні часові межі залежать від таких різнотипних факторів, як оточуюча культура та біологічний розвиток. Цей період виступає як посередник між дитинством і дорослим життям: ознаки першого – ще досить активно й яскраво проявляються у підлітка, а другий – починає виявлятися у суб'єктності та відповідальному ставленні юнаків до обставин власної життєдіяльності, є початком самостійного, дорослого життя. Згідно періодизації вітчизняних вчених (Д. Б. Ельконіна, А. В. Петровського, В. Ф. Моргуна, Д. Й. Фельдштейна) юність поділяють на два вікових періоди: ранню юність (15-17 років), що співпадає зі старшими класами шкільного навчання, та старшу юність (17-21 років), що відповідає здобуттю молодого людиною вищої освіти або початку її трудового життя, та пов'язана

з якісно іншими, відмінними завданнями та соціальними умовами, необхідними для їхнього розв'язання. За цим поділом, виділені вікові періоди мають свою специфіку, але, при цьому, мають багато спільних характеристик.

Кожен період розвитку особистості супроводжується такими соціально-психологічними та віковими характеристиками, як соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, сфера спілкування, психічні новоутворення, які характеризують когнітивний, афективний та соціально-особистісний розвиток особистості.

Соціальна ситуація розвитку в юності характеризується, в першу чергу, тим, що юнакам і дівчатам необхідно вийти на шлях навчання у ВШ чи трудової діяльності, і визначити своє місце в суспільстві. У зв'язку з цим до них змінюються соціальні вимоги і умови, в яких відбувається їх особистісне формування: вони повинні бути підготовані до праці, саморозвитку та професійного навчання, сімейного життя, виконання громадянських обов'язків. Юність, зокрема для студентської молоді, – це час вибору життєвого шляху, навчання у ВУЗі, робота з обраної спеціальності, створення сім'ї.

У цьому віці відбувається не лише кількісне розширення діапазону соціальних ролей та інтересів, але й якісна їх зміна, що проявляється у збільшенні самостійності і відповідальності. В 16 років юнаки та дівчата отримують паспорт, у 18 років – активне виборче право, можливість вступати у шлюб та настає кримінальна відповідальність у повному обсязі. В юності у багатьох вже починається трудова діяльність – майже всі думають про вибір професії і обирають її – включаючи навчання за обраною спеціальністю та ін. Всі означені вище параметри представляють собою елементи, так званого, соціального статусу особи юнацького віку.

Провідна діяльність у юнацькому віці в цілому учбово-професійна. Соціальні мотиви, пов'язані з майбутнім, починають активно спонукати до учбової діяльності, проявляється велика вибірковість до учбових предметів, а основним мотивом пізнавальної діяльності є прагнення здобути соціально значущу професію (Е. О. Клімов, Л. С. Пряжніков та ін.).

Психологічну базу для професійного самовизначення в юності складає, перш за все, соціальна потреба зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити себе як члена суспільства, визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості, свого місця і призначення в житті.

Іншим важливим фактором, який складає психологічну базу професійного самовизначення і забезпечує готовність юнацтва до

вступу в нове, “доросле” життя, є наявність здібностей і потреб, які дозволяють з можливою повнотою реалізувати себе на громадському поприщі, в праці, майбутньому сімейному житті. Це, по-перше, потреба в спілкуванні і оволодінні способами його побудови. По-друге – теоретичне мислення і вміння орієнтуватися в різноманітних формах теоретичного пізнання (науковому, художньому, етичному, правовому), що виступає у вигляді основ наукового і громадянського світогляду, а також в розвиненій рефлексії, за допомогою якої забезпечується свідоме і критичне відношення до себе. По-третє – потреба у праці і здатність оволодівати трудовими навичками, які дозволяють включитись у виробничу діяльність, здійснюючи її на творчих засадах [2; 4].

Загальні світоглядні пошуки конкретизуються юнацтвом у життєвих планах. Чим старшими стають юнаки, тим важливішою стає необхідність життєвих виборів розвитку. З різноманіття абстрактних можливостей поступово “проступає” декілька найбільш реальних і прийнятних варіантів, між якими і необхідно обирати. Найважливішою, невідкладною і важкою справою для юнацтва стає вибір професії. Психологічно спрямований у майбутнє і схильний навіть на ментальному рівні “перестрибувати” через незавершені етапи, юнак розуміє, що зміст його майбутнього життя, перш за все, залежить від того, чи зуміє він правильно обрати професію [2; 4].

Сфера спілкування в юнацькому віці має велике значення для розвитку особистості, що виражено у високій значущості для юнаків і дівчат саме якісних характеристик процесу комунікації. Наприклад, з точки зору В.С.Мухіної у юності молода людина продовжує розпочатий у підлітковому віці шлях зі створення своєї особистості, свідомої побудови способів спілкування та вдосконалення значущих для себе якостей в юності. Юнак, прагнучи до самоідентифікації, продовжує відкривати через механізм рефлексії свою сутність. Міжособистісна комунікація на цьому віковому етапі потребує взаєморозуміння, внутрішньої близькості та відвертості. Вона базується на ставленні до іншого, як до самого себе, в ній розкривається власне реальне “Я” юнака. Спілкування дієво сприяє розвитку його соціального потенціалу, підтримує самоповагу, забезпечує більш повне самоприйняття.

Серйозний, глибокий вплив на сприйняття світу в цей період виявляє той соціальний простір (мікро- і макросоціум), в якому живуть юнаки. Сім’я залишається тим мікросоціумом, де вони почувають себе найбільш спокійно і впевнено. Життєві перспективи, головним чином професійні, обговорюються з батьками,

викладачами, дорослими знайомими, чия думка є важливою, і, звичайно, один з одним. Спілкування з однолітками в юнацькому віці – це специфічний канал інформації, особливий тип міжособистісних стосунків, а також один із видів емоційного контакту. В цьому віці майже зовсім долається властива попереднім етапам психоонтогенезу психологічна залежність від дорослих, відбувається утвердження соціально-психологічної самостійності особистості, чому сприяє насичена комунікація з однолітками. У стосунках з ними, поряд зі збереженням колективно-групових форм спілкування, зростає значення індивідуальних контактів і прив'язаностей [3].

Саме в юнацькому віці актуалізується пошук супутників життя та однодумців, зростає потреба у співпраці з людьми, укріплюються зв'язки зі своєю соціальною групою, з'являється почуття інтимності у взаємодії з деякими людьми. Юнацьке кохання передбачає більшу міру інтимності за дружбу, і ніби включає в себе останню. Юнацька дружба унікальна, вона займає виключне місце серед інших прив'язаностей. Так, підвищуються вимоги до вибору друзів, ускладнюються критерії дружби. Юність вважається “привілейованим віком” дружби, але самі юнаки вважають, так звану, справжню дружбу рідшим явищем. Емоційна напруженість дружби в юнацькому віці знижується при появі кохання.

Наприкінці вікового періоду юності завершуються процеси фізичного дозрівання людини, відбувається, так звана, “завершальна” гормональна перебудова, яка супроводжується повним статевим дозріванням, що приводить до посилення сексуальних переживань. Велике значення юнаками та дівчатами надається вираженню їхньої приналежності до певної статі. Розвиток статевої ідентифікації в юності представляє собою психосоціальний процес засвоєння індивідом своєї статевої ролі і визнання цієї ролі суспільством.

Поряд із зазначеним вище, в юнацькому віці відмічаються дві дещо протилежні тенденції у сфері спілкування і взаємодії з іншими людьми: розширення сфери спілкування – з однієї сторони, і зростаюча індивідуалізація, відокремлення від соціуму – з іншої сторони. Перша тенденція проявляється у прагненні до ідентифікації з іншими людьми, зокрема у збільшенні часу, який витрачається на спілкування, в суттєвому розширенні соціального простору спілкування і в особливому феномені, який отримав назву “очікування спілкування”, – який виступає у пошуку останнього, в постійній готовності до контактів. Високий рівень потреби у спілкуванні, який проявляється у розширенні його сфери і

загальних інтересів, пояснюється активним фізичним, розумовим і соціальним розвитком юнаків та дівчат, у зв'язку з чим розширюється коло їхніх пізнавальних інтересів по відношенню до оточуючих людей і світу в цілому.

Важливою залишається і потреба в спільній діяльності, яка зростає в юнацькому віці і знаходить своє втілення у спілкуванні. В юності особливо зростає необхідність, з однієї сторони, у новому досвіді, а з другої – у визнанні, в захищеності, в емоційній інтимності. Це також визначає зростання потреби юнацтва у спілкуванні з оточуючими людьми, зростання потреби бути ними прийнятими суспільством. Друга закономірність, яка проявляє себе у спілкуванні в юності – це психологічна тенденція до індивідуалізації і до соціального відокремлення. Про цю тенденцію свідчить чітке розмежування юнацтвом природи (характеру) взаємостосунків з оточуючими, висока вибірковість у дружніх прив'язаностях, інколи максимальна вимогливість до спілкування в діаді. Прагнення до відмежування – це прагнення відгородити свій унікальний світ від вторгнення сторонніх і, навіть, від близьких людей, щоб закріпити своє почуття особистості, зберегти свою індивідуальність, реалізувати свої домагання на визнання. Відмежування як засіб утримання психологічної дистанції при взаємодії з іншими людьми дозволяє юнацтву “зберігати своє обличчя” на емоційному і раціональному рівні спілкування [5].

Торкаючись соціально-психологічних потреб в уподібненні і відмежуванні, потрібно також пам'ятати, що розвиток особистості можна розглядати як подвійний процес. З однієї сторони, це уподібнення себе до інших людей в процесі спілкування (соціально-психологічна ідентифікація), а з другої – “відділення” себе від інших у чомусь – в результаті процесу відмежування. При цьому, у спілкуванні процеси уподібнення і відмежування проходять в юності у тісній єдності між собою [5].

Психічні новоутворення у юнацькому віці мають яскраво виражену вікову психофілогенетичну специфіку і знаходяться під впливом індивідуальних особливостей. Юність, на думку В. І. Слободчикова, – фінальна стадія психологічного етапу “персоналізації”, періоду здобуття самоідентичності. Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, розвиток само-свідомості, активне формування світогляду.

В юнацькому віковому періоді досить напружено відбувається формування моральної свідомості, здійснюється вироблення і формування ціннісних орієнтацій та ідеалів, стійкого світогляду, громадянських якостей особистості. Юність – вирішальний етап формування світогляду особистості, який є не лише системою знань і досвіду, але й становить систему переконань, переживання яких в юності супроводжується почуттям їх істинності (“юнацький максималізм”), “правильності”. Тому, у цей період формування світогляду пов’язане з вирішенням, так званих, смисложиттєвих проблем. Явища дійсності цікавлять юнаків не самі по собі, а у зв’язку з їхнім власним ставленням до них. Світоглядний пошук у юності включає в себе соціальну орієнтацію особистості, усвідомлення себе в якості частини соціальної спільноти (соціальної і/або професійної, культурної групи, нації і/чи етносу та ін.). Юнацтвом здійснюється усвідомлена орієнтація на своє майбутнє соціальне становище (вибір соціально-професійного статусу), обдумуються способи його досягнення [4].

Психологічний зміст юнацького етапу розвитку особистості здебільшого пов’язаний саме з розвитком самосвідомості як психічного утворення, – з вирішенням задач професійного самовизначення і зі вступом у доросле життя. У віці 16-17 років (рання юність) вже виникає особливий психічний вимір в структурі самосвідомості, який в психологічній літературі визначається терміном “самовизначення”. З точки зору розвитку самосвідомості суб’єкта, в юнацькому віці “самовизначення” характеризується усвідомленням себе як членом суспільства і конкретизується у новій, суспільно значущій позиції. З 17-20 років самосвідомість особистості все більше розвивається, ускладнюється, структурується, набуваючи системно “завершеного вигляду” до, так званої, пізньої юності, – у 20-21 рік. В юності активно формуються пізнавальні та професійні інтереси, потреба в праці, здатність будувати життєві плани, суспільна спрямованість особистості. Становлення стійкої самосвідомості та стабільного “образу Я” – можливо, центральне психологічне новоутворення юнацького віку. У цей період майже повністю оформлюється система уявлень людини про саму себе, формується деяке узагальнене уявлення про себе, яке, незалежно від того, істинне воно чи ні, представляє собою психологічну реальність, що впливає на поведінку, яка породжує ті чи інші переживання. При цьому, в самосвідомість активно входить психологічний фактор часу, – юнак починає “жити майбутнім”.

Центральним фокусом значущості всіх світоглядних проблем в юності стає проблема сенсу життя. Юнацтво шукає глобальне та

універсальне “формулювання” свого самовираження: “служити людям”, “пізнавати людей”, “пізнавати себе”, тим самим виказуючи прояви, так званої, психологічної смислової орієнтації. Цьому віку специфічно властиві складна рефлексія і глибокий самоаналіз. Самовизначення, як особистісне, так і професійне, – характерна риса юності. Вибір професії упорядковує і приводить в систему співвідпорядкування всі різноманітні мотиваційні тенденції в юності, що йдуть як від безпосередніх інтересів особистості, так і від інших багатоманітних мотивів, що породжуються умовами соціально-професійного вибору.

Інтелектуальний розвиток в юності також має свою специфіку, зокрема проявляються підвищена схильність до самоаналізу і потреба систематизувати, узагальнити свої знання про себе (розбиратися в своєму характері, своїх почуттях, діях, вчинках). Відбувається “порівняння” себе з деяким ідеалом, активізується можливість самовиховання. Мислення в юності набуває особистісного емоційного характеру, з’являється пізнавальна пристрастність до теоретичних і світоглядних проблем (активно розвиваються інтелектуальні почуття).

Емоційність проявляється в особливостях переживань щодо власних можливостей, здібностей і особистісних якостей (інтелектуальний “вимір” самооцінки). Інтелектуальний розвиток виражається в тяжінні до узагальнень, пошуку закономірностей і принципів, які стоять за окремими фактами. В юності зростають концентрація уваги, об’єм пам’яті, відбувається так звана “логізація” учбового матеріалу. У цьому віці значно змінюються способи запам’ятовування, активізується мимовільне запам’ятовування, починають широко застосовуватись раціональні прийоми довільного запам’ятовування матеріалу. В юності активно формується абстрактно-логічне мислення, проявляється пізнавальне вміння самостійно розбиратися в складних питаннях. Як вказує П.М.Якобсон, в осіб юнацького віку мислення стає більш системним і критичним, проте когнітивні процеси значною мірою залежать від емоцій та почуттів [1].

В емоційній сфері особистості відбувається суттєва перебудова: проявляється самостійність, рішучість, критичність і самокритичність, неприйняття нещирості. Юнацький вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю (неврівноваженістю, різка зміна настрою, тривожність та ін.). Водночас, чим старшими стають юнаки та дівчата, тим сильніше в них відбувається покращення загального емоційного стану, оскільки закінчилась криза ранньої юності. Розвиток емоційності в юності пов’язаний з індивідуально-особистісними

властивостями людини, з її самосвідомістю, самооцінкою. Все це детерміновано посиленням особистісного контролю, самоуправління, “новою стадією” розвитку інтелекту, “відкриттям” свого внутрішнього світу. Останнє може виступати як емансипація від дорослих, як головний здобуток юності. Внутрішній світ починає сприйматися “через себе”. Зростає вольова регуляція (відбувається розвиток внутрішнього локус-контролю). Яскраво проявляється прагнення до самоствердження [1].

Резюмуючи вищеподане, можна сказати, що в цілому основними новоутвореннями в юнацькому віці є особистісне і професійне самовизначення. Повноцінний розвиток особистості передбачає активне формування даного новоутворення саме у цей час. Важливими є і емоційні та поведінкові зміни, які визначаються частково особистісними психологічними особливостями. В юнацькому віці, поруч із подальшим розвитком загального інтелекту, сфери цінностей та саморегуляції людини розвивається і її спроможність до адекватної оцінки і прогнозу соціальних ситуацій, їхнього об’єктивного проектування та реалізації через активне використання власних соціально-регулятивних властивостей. Усе це відбувається завдяки подальшому становленню специфічних соціальних здібностей, які, з огляду на рівень їх практично розвитку, дозволяють молодій людині успішно адаптуватися до реалій соціуму, реалізувати важливі для особистості потреби у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми, здійснити власне прагнення до суспільної самореалізації.

Отже, одним із головних завдань ВНЗ має бути створення умов для розвитку та становлення особистості в різних обставинах життєдіяльності юнацтва шляхом запровадження спеціальних програм, спрямованих на актуалізацію соціальних здібностей студентів.

Список використаних джерел

1. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія / О. І. Власова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005. – 308 с.
2. Крайг Г. Психологія розвитку / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
3. Климов Е. А. Психологія професійного самоопределення / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2007. – 302 с.
4. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. Развитие человека от рождения до поздней зрелости / И. Ю. Кулагина. – М., 2002. – 464 с.

5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон – М.: Прогресс, 1996. – С. 80-85.

This article analyzes characteristics of adolescence in terms of development in modern society. The main question is the necessity to ensure adequate conditions for the socialization of young people, particularly, in higher education.

Keywords: adolescence, socialization, neoplasms, characteristics of the development.

Отримано: 16.02.2012 р.

УДК 159.9.016.2

Г.В.Ожубко

Сутність та структура соціального інтелекту

Аналізуються головні підходи до тлумачення сутності соціального інтелекту в історії психології. Подано підходи до виокремлення структури соціального інтелекту залежно від виду діяльності.

Ключові слова: соціальний інтелект, історія психології, поведінка, діяльність, управлінські кадри.

Анализируются главные подходы к трактовке сущности социального интеллекта в истории психологии. Представлены подходы к выделению структуры социального интеллекта в зависимости от вида деятельности.

Ключевые слова: социальный интеллект, история психологии, поведение, деятельность, управленческие кадры.

У час інформаційних технологій не знижується значущість спілкування та взаємодії між людьми, здатності розуміти інших людей та самого себе. Більш того, успішність певних видів діяльності залежить саме від здатності фахівця розуміти інших людей, здійснювати передачу інформації та успішну взаємодію. До таких видів діяльності належить управлінська діяльність.

Проблемі підготовки управлінських кадрів присвячена значна кількість досліджень (А.А.Деркач, В.М.Дьячков, А.Л.Журавльов, В.Г.Зазикін, Л.М.Карамушка, А.І.Кітов, Н.Л.Коломінський, Р.Л.Кричевський, Н.В.Кузьміна, Б.Ф.Ломов, А.К.Маркова, В.Ф.Рубахін, А.Л.Свенцицький, Г.В.Суходольський, А.В.Фі-